

3. Католицька концепція міжрелігійного діалогу: зміна акцентів

Ватикан має багатовіковий досвід міжрелігійного і міжконфесійного спілкування. Взаємини католиків і некатоликів пройшли різні етапи у своєму розвитку: від мовчазного ігнорування й ворожого протистояння до налагодження міжособистісних відносин віруючих-мирян або церковних ієрархів та прийняття спеціальних документів. Базовим в осмисленні статусу і позиції християнства щодо інших культур є положення про спільне божественне походження всіх народів, яких Бог розселив по Землі, й про спільну кінцеву мету всього людства – досягнення Бога. Католицизм визнає наявність різноманітних вірувань різних народів, що сприймається як благо, як свідчення творчої активності Бога, який допускає існування водночас багатьох релігій.

Перебуваючи в умовах постійної взаємодії різних культур, Католицька Церква здавна осмислювала цей процес, формулюючи свої завдання в цьому процесі відповідно до вимог тієї чи іншої історичної епохи. Наприкінці XIX століття у зв'язку із кардинальними соціально-економічними та політичними змінами в світі перед Церквою постала проблема вироблення зрозумілої соціальної концепції, яка б дала відповідь на актуальні виклики епохи. Визначення потребувало й ставлення християнства до нехристиян. Саме тому ці питання органічно були включені до соціальної концепції церкви, в рамках якої постійно даються відповідні пояснення. Позицію Церкви щодо взаємодії різних культур і релігій ясно виписав Другий Ватиканський Собор, роль якого у заохоченні католиків і некатоликів до розвитку міжрелігійного діалогу важко переоцінити. Було кардинально переосмислено ставлення католиків до нехристиянських релігій як неістинних і неспасених. Рішення Собору й нині постають магістральними у католицькому ставленні до іудеїв, мусульман, буддистів, індуїстів, язичників та інших. Церква прийшла до визнання гідності і божественності й інших релігій. Більше того, Церква усвідомила, що можна отримати користь від діалогу з іншими духовними традиціями: «відкриваючи себе іншому, тим самим ми відкриваємося Богу» (Іван Павло II).

Другий Ватиканський Собор видав декілька ґрунтовних документів, які є базовими для розуміння міжрелігійного діалогу до цього часу. Це, зокрема, Декрет про місійну діяльність церкви (*Ad Gentes*), Декларація про відношення церкви до нехристиянських релігій (*Nostra Aetate*), Декларація з релігійної свободи (*Dignitatis Humanae*) і Пастирська конституція про церкву в сучасному світі (*Gaudium et Spes*).

Особливу роль в окресленні позиції Католицької церкви щодо нехристиянських релігій зіграла Декларація «*Nostra Aetate*» («У нашу епоху») 1965 року, де визначалися основні принципи міжрелігійного спілкування.

Значення цієї Декларації виходить далеко за рамки Римсько-Католицької Церкви, в надрах і силами якої Декларація була підготовлена й прийнята як законодавчий документ. Вона мала непересічний вплив на зміну всередині самого католицизму, в його ставленні до інших церков і релігій. Але наслідки прийнятої Декларації переросли внутрішні виміри її дії. Сьогодні ми констатуємо глобальний характер на перший погляд внутріцерковного документу, оскільки зміст і форми діалогу, нові основи якого були закладені саме цією Декларацією, кардинально змінилися після її прийняття.

Вирішальним у позиції Католицької Церкви щодо інших релігій є те, що визнається правдивість і святість різних релігій, які виходять із відчуття надприродної сили, що діє в явищах природи та в подіях людського життя [Див.: Декларація про відносини Церкви з нехристиянськими релігіями // Знаки часу. – К., 1999. – С. 309]. Католицька Церква визнає багатоманіття релігійного досвіду окремих народів, з пошаною ставиться до інших способів життя і дій заповідей, навіть якщо вони відмінні від християнства [Там само. - С.310]. Християни, на думку Католицької Церкви, засвідчуючи свою християнську віру і життя, мають розсудливо і з любов'ю визнавати, оберігати і підтримувати моральні й духовні блага, соціально-культурні цінності, які містяться в різних релігіях.

Зокрема, виділяючи спільне і відмінне між християнством і мусульманством, фіксуючи історично існуючі непорозуміння і навіть ворожнечу між ними, Католицька Церква закликає, забувши минуле, шукати взаєморозуміння, берегти й плекати соціальну справедливість, моральні блага та мир і свободу. Засвідчивши зв'язок між народом Нового Заповіту із родом Авраама, визнаючи іудейські витоки християнської віри, іудейське походження Ісуса Христа, апостолів, перших учнів, а відтак велику спільну духовну спадщину, незважаючи на неприйняття іудеями Євангельського Христа, Церква вважає, що не всі євреї винні в його мученицькій смерті. Саме тому вона закликає обопільно пізнавати й поціновувати один одного, звільнитися від ненависті, переслідувань, а з боку християн – до викорінення проявів антисемітизму.

Декларація Другого Ватиканського Собору напрочуд толерантна до всіх релігій. Виходячи з того, що Бог – Отець всіх людей, створених на Божу подобу, вона відзначає, що всі люди – брати, а тому немає різниці між людьми, між народами. Цим Церква утверджує загальне братство народів і релігій, наголошуючи, що виступає проти будь-якої дискримінації на основі походження, кольору шкіри, стану, релігійної належності якоїсь людини або спільноти.

Коментуючи 1993 року цю Декларацію у своїх відповідях на питання відомого журналіста Вітторіо Мессорі про причину існування багатьох релігій, Папа Римський Іван Павло II вказував на їх спільне ядро і спільний корінь [Іван

Павло II. Переступи поріг надії. – К.-Львів, 1995. – С.73]. В своєму інтерв'ю Папа відзначав: всі релігії певним чином засвідчують єдність людського роду перед одвічним і разом з тим остаточним призначенням людини. Єдність в сучасну епоху проявляється у наближенні і поєднанні людства. Церква підтримує цю єдність, бо “всі народи становлять, як це визнає Декларація, одну сім'ю”. Єднає їх те, що всі вони “чекають від різних релігій відповіді на сокровенні таємниці людського буття”, які тривожили й тривожать людей, а саме: що таке людина? який сенс і мета нашого життя? що таке добро і що таке гріх? звідки беруться страждання? що таке смерть, суд, кара? Всі народи визнають потаємну силу, яка присутня в світі, в людському житті.

Визнаючи всі релігії, Папа Іван Павло II разом з тим застерігав християн, які прагнуть на своєму індивідуальному досвіді спробувати синтезувати східні і західні традиції, використовуючи нові техніки і методи медитації, від надмірного захоплення Сходом. Він закликав пізнати свою власну спадщину, подумати над тим, чи можуть вони зрікатися її із спокійним сумлінням.

Як бачимо, Церква, з одного боку, нічого не відкидає з того, що в інших релігіях є справжнім і святим. Не дивуймося великій різноманітності релігій, закликав Понтифік, а дивуймося тому спільному, що є в них. А таким спільним для всіх релігій, тим, що притаманне всім релігіям, є насіння слова – *semina verbi*. З іншого боку, Церква, незважаючи на всю спільність різних релігій, не має забувати, але постійно проголошувати, що Христос є “дорога правди і життя” (Ів. 14: 6): тільки в Ньому знаходиться повнота релігійного життя, Бог хоче врятувати всіх в Ісусі Христі - єдиному посередникові між людьми і Богом, бо ж Він відкупив усіх, хотіли того чи не хотіли люди, просили чи не просили це вони у Бога.

Задеклароване Католицькою Церквою визнання існування всіх релігій і своєї як єдиноістинної доповнювалося вимогою Церкви, що зафіксовано в прийнятій Другим Ватиканським собором пастирській конституції про Церкву в сучасному світі “*Gaudium et spes*” (“Радість і надія”), поважати і любити всіх, «хто в суспільних, політичних або релігійних справах думає і поводить інакше, ніж ми (католики – *Л.Ф.*). І що глибше, - наголошується Церквою, - з більшою людяністю і любов'ю, ми збагнемо їхній спосіб мислення, то легше зможемо розпочати з ними діалог» [Цит. за: Компендіум соціальної доктрини церкви (п.43). – К., 2008. – С. 42]. Як бачимо, проблему діалогу Католицька Церква не обмежує лише сферою порозуміння між релігіями, а виносить її на рівень перетворення суспільних відносин загалом. Християни, які є частиною світу та історії, повинні бути відкритою спільнотою «до діалогу із всіма людьми доброї волі задля спільного пошуку паростків правди та свободи на широкому полі людства» [Там само (п.53). – С. 47].

Зрозуміло, що богословське осмислення проблем міжкультурного спілкування та міжрелігійного діалогу не завершилося соборними рішеннями,

відповідно до яких міжрелігійний діалог зайняв важливе місце у католицькій теології і практиці релігійного життя. Розмірковування над сутністю міжрелігійного діалогу вивело католицьких теологів на думку про те, що діалог є частиною, а зрештою - функцією церковної місії. Про це докладно йдеться у документі, який напрацював спеціально створений Секретаріат для нехристиян, під назвою «Відношення Церкви до послідовників інших релігій: Міркування та орієнтації щодо Діалогу і Місії» (1984) [Текст документу за адресою: <http://www.melbourne.catholic.org.au/eic/ciid-articles.htm>]. Тут визначається п'ять принципів елементів християнської місії, яка передбачає присутність і свідчення церкви, її служіння соціальному розвитку і людським свободам, проголошення і літургійне життя церкви, зокрема катехізація, міжрелігійний діалог. Для зняття дилеми, яка виникла у вченні стосовно несумісності євангелізації (проголошення нової вістки і пропаганди Христових істин) і рівноправного спілкування з іншими релігіями, Папська рада з міжрелігійного діалогу дала пояснення щодо взаємин між ними у спеціальному документі «Діалог і проголошення» (1991).

Відповідно до останніх роз'яснень (п.9), діалог може розумітися по-різному. На рівні звичайних людей він означає взаємне спілкування, що веде до єдиної мети, або міжособистісне спілкування. Діалог може також означати наявність особливого «духу діалогу», який проявляється у повазі й дружбі, що мають проникати в усю євангелізаційну діяльність церкви. Нарешті, в контексті релігійного плюралізму діалог означає «всі позитивні і конструктивні міжрелігійні відносини між індивідами і громадами інших вір, які спрямовані ні загальне розуміння і збагачення».

Логічним продовженням ідей, що були висловлені Церквою на Другому Ватиканському Соборі і невдовзі після нього, постала Енцикліка Івана Павла II "Fides et Ratio" ("Віра і розум") (1998). В ній перш за все утверджується історичний підхід до визначення ролі християнства у діалозі різних культур. І апостольство, і місіонерство розглядаються як форми культурних контактів між різними народами, в результаті чого відбулися колосальні зміни в язичницькому середовищі після прийняття віри. Перед силою вчення Ісуса Христа, перед засвідченою вселенськістю християнства падають "всі бар'єри, що розділяють різні культури" [Енцикліка "Fides et Ratio" (п.70) // Віра і розум – двоє крил людського духу. Матеріали наукового колоквиуму. – К., 2001. – С. 68]. Саме християнство, набуваючи універсального, надетнічного й інтеркультурного виміру (воно не замкнене у межах одного народу, його мови, звичаїв) внаслідок синтезу різних традицій, стає культурним джерелом для розвитку різних народів через Христа, його Євангеліє, його викуплення та спасіння. Виходячи з цього, Папа Іван Павло II так визначав історичну роль християнства: "Із зустрічі віри з різними культурами на практиці народилася нова реальність" [Там само. – С. 69].

Серед 108 параграфів Енцикліки лише мала частина з них (70, 71, 72, 73) має відношення до розгортання тих пунктів концепції, яку католики сформулювали стосовно діалогу. «Досвід зустрічі й змагання з культурами» від самого початку проповіді Євангелія виявився, на думку Папи, для християн вдалим, оскільки вони швидко переконалися у вселенському значенні проповідуваного вчення. Іван Павло II визнав, що на цьому шляху апостоли зустрілися із певними перешкодами, які виникали через культурні відмінності. Але «перед скарбами спасіння, звершеного Христом, падають бар'єри, що розділяють різні культури» [Там само. – С. 68]. Папа визнав корисність різних доріг, «які ведуть до істини», бо розкривають перед людиною ті цінності, «завдяки яким її життя стає чимраз більш людським», а наявність давніх культурних традицій вказує опосередковано на знаки присутності Бога в природі [Там само. – С. 69]. Від історичної оцінки досвіду спілкування з різними культурами Іван Павло II переходить у 71 параграфі до аналізу сучасного стану діалогу християн з різними культурами. Враховуючи те, що «в самій культурі закладена можливість прийняти Боже Об'явлення, а християнська віра просякнута культурою середовища, яке її оточує, Папа робить висновок про тісний зв'язок між християнством і культурою, при якому віра в Христа не заважає зберігати власну культурну самосвідомість [Там само. – С. 70]. Християнська віра, будучи універсальною за своєю природою, здатна прийняти будь-яку культуру, не позбавляючи її притаманного їй змісту і відповідної форми. Більше того, лише християнство, проповідане «у світі та в розмаїтті культур», здатне до звільнення від безладу і утвердження повноти істини. Папа переконаний, що внаслідок зустрічі християнства з іншими культурами ніхто нічого не втрачає, а навпаки - «спонукає їх відкритися перед новизною євангельської істини, щоб вони могли черпати з неї натхнення для подальшого розвитку» [Там само]. Змальована ідеальна картина відносин між християнством і різними культурами наповнена виключно позитивом і конструктивними пропозиціями, хоча реальність, без сумніву, трохи інша, тому такі узагальнення сприймаються скоріше як бажані, а не дійсні.

Останній із присвячених обраній темі параграфів в Енцикліці – 72-й – носить явно стратегічний характер, оскільки визначає «нові завдання перед інкультурацією» у зв'язку із тим, що поза впливом християнства залишилися ще великі культурні простори. Тут маються на увазі країни Сходу, «надзвичайно багаті давніми релігійними і філософськими традиціями» [Там само. – С. 71]. Релігії Далекого Сходу зробили великий внесок до історії моралі та культури. Вони сформували свідомість національної самобутності китайців, індусів, японців, про що говорив Папа, відповідаючи на питання Вітторіо Мессорі ще в 1993 році. Деякі з цих народів мають культуру, яка передує за часом Авраамові та Мойсею. На думку Папи, релігії Далекого Сходу мають характер системи – системи культу, але водночас вони постають системами етичними, як китайське конфуціанство чи даосизм [Іван Павло II. Переступи поріг надії. – С. 76].

Іван Павло II, відвідуючи країни Далекого Сходу, переконався в тому, що “Церква шукає спільної дороги із всіма великими традиціями Далекого Сходу”. Понтифік дає декілька практичних порад, які призначені віруючим християнам на Сході, зокрема в Індії. Він чітко визначає завдання: “Здобути з тієї багатой спадщини елементи, які відповідають їхній (християнській – ЛФ.) вірі, щоб збагатити християнську думку”. Християни повинні керуватися певними критеріями: універсалізм людського духу, вірність Церкви вже здобутій греко-латинській спадщині, прагнення до збереження специфіки й оригінальності індійської думки, а не до її замкненості у своїй своєрідності та опозиційності щодо іншої традиції.

Найголовнішим в інкультурації, в рефлексуванні визнається Слово Боже як вихідна точка і першоджерело будь-якого розмірковування, пошуку істини. Тільки так розум людини відкриє нові й неочікувані горизонти у спілкуванні християнства з різними культурами, визначенні нових форм їх взаємин.

Таким чином, у своєму ставленні до інших релігій та культур, католицизм виходить із визнання реальності багатьох традицій, які мають єдиний корінь і єдине ядро. Папою Іваном Павлом II виявляється історичний й актуальний аспект у взаєминах християнства з іншими релігіями. Надбання християнства в історії високо оцінені ним, оскільки Христос зруйнував серединну перегородку між різними народами та культурами. Християнство постало як синтез різних культур (греко-римської, іудейської, місцево-язичницької), давши у нерівномірному й специфічному поєднанні цих трьох складових дуже різні релігійні феномени. Процес інкультурації не зупинився у минулому, а продовжується й нині у своєрідних і відповідних епосі формах.

Якщо в минулому буття Католицької Церкви часто було сповнено протистояннями і навіть конфліктами внаслідок поглинення або асиміляції нехристиянських звичаїв, то зараз утвердився принцип взаєморозуміння та діалогу, співпраці в тих галузях, де це можливо без відмови від суті вчення чи зради основним догмам. Новою проблемою для Церкви постав діалог із секулярним суспільством і відповідно - секулярними світоглядами. Іван Павло II, розмірковуючи над позицією Церкви стосовно світської науки, філософії, подав приклад тієї гармонії між вірою і розумом, між богослов'ям і філософією, яка винесена в епіграф до Енцикліки, що вони – “ніби два крила, на яких людський дух підноситься до споглядання істини» [Енцикліка “Fides et Ratio”. – С. 6].

Подальше усвідомлення ходу і результатів міжрелігійного діалогу триває, збагачуючи богословську спадщину Католицької Церкви актуальними ідеями. Наслідки таких рефлексувань надзвичайно цікаві у зв'язку зі зміною влади у Ватикані, приходом на папський престол Бенедикта XVI, чиї погляди на міжрелігійний діалог, а відтак і практичні дії в його реалізації, дещо відрізняються від попередньої епохи - «золотої доби» діалогу релігій.

Прагнучи чіткіше означити вихідні принципи католицьких підходів до нехристиян, Папа Бенедикт XVI виділяє три пануючі в богослов'ї релігій точки зору: ексклюзивність, інклюзивність і плюралізм [Ратцингер Й. (Бенедикт XVI). Вера – Истина – Толерантность. Христианство и мировые религии. – М., 2007. – С. 88]. Принцип інклюзивності як універсальної установки у відношенні до іншого, установки, яка закликає судити про інші релігії не ззовні, а із середини, вловлюючи в іншому позитивні потенції, знаходити спільність з ним, який домінував в післясоборну епоху в католицизмі, поки що не зазнав радикальних змін. Католики утримуються і від крайніх ексклюзивних поглядів щодо нехристиян як таких, що сповідують хибні релігії, і від плюралістичних позицій, згідно з якими сам Бог допускає релігійний плюралізм, відповідно всі релігії - спасенні. Хоча треба визнати, що принцип інклюзивності, за яким, як це пояснює Папа Бенедикт XVI, християнство присутнє в усіх релігіях, які, не підозрюючи про це, рухаються до християнства [Там само. – С. 90], важко узгоджується з христоцентричною трактовкою істини, тому такими зрозумілими стають уточнення Папи Бенедикта XVI, який, визнаючи істинність всіх релігій, найістиннішою оголошує саме християнство, серед якого тільки Католицька Церква визнається єдиною у світі Церквою Христовою [Див. документ Конгрегації доктрини віри „Відповіді на запитання щодо деяких аспектів стосовно навчання про Церкву” (2007) // <http://www.radiovaticana.org/ucr/Articolo.asp?c=146490>]. Не можуть всі релігії бути рівноцінними та еквівалентними, переконаний Папа. Якщо і допускається рівноправність релігій як умова міжрелігійного діалогу, то це «стосується однакової особистої гідності сторін-учасниць цього діалогу, а не змісту їхнього вчення, а тим більше – становища Ісуса Христа – Самого Бога, що став Чоловіком, - порівняно із засновниками інших релігій», - говорить в спеціальній Декларації Конгрегації доктрини віри «Dominus Jesus» [Dominus Jesus (p.22) // http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20000806_dominus-iesus_en.html]. Саме тому Папа не прийняв практику міжрелігійних молитов, відмовлявся брати участь у зустрічах із лідерами інших релігій в Асізі, а під час поїздки туди в 2002 році їхав, за його ж словами, «сидячи спиною відносно напрямку руху».

Християнство, давно визначивши своє місце серед інших релігій, «вбачає у Христі єдино істинне і тим самим остаточне спасіння людей». Щодо інших релігій в християнстві визнається можливим, за Папою, два підходи: або вважати ці релігії предтечами християнства і в цьому сенсі розцінювати їх як позитивне явище, або як дещо ущербне (неповноцінне), противне Христу [Див.: Ратцингер Й. (Бенедикт XVI). Вера – Истина – Толерантность. – С. 50]. Погодитися з тим, що допустимим є третій підхід, який розглядає нехристиянські релігії як паралельно існуючий з християнством духовний світ, незалежний і самоцінний, Папа Бенедикт XVI не може. Новий Папа, на думку дослідника і перекладача його богословських творів академіка Сергія Хоружого, не приймає ні релігійний релятивізм, який урівнює всі релігії і віри як лише часткові відтворення Божественної реальності, ні сцієнтизм, який

заперечує релігійні уявлення про світ і весь релігійний дискурс як позанаукові форми вираження [Хоружий С.С. Предисловие к русскому изданию. Новые горизонты христианской апологетики // Ратцингер Й. (Бенедикт XVI). Вера – Истина – Толерантность. – С. 28]. Для нього єдиноістинність християнства і єдиноспасенність католицизму очевидна.

Така зміна акцентів в розумінні міжрелігійного діалогу ще не означає відмови Католицької Церкви від спілкування з іншими духовними традиціями. Хоча можна прогнозувати (і останні три роки це засвідчили), що інтенсивність міжрелігійних зустрічей зменшиться і практична доцільність останніх буде активно переосмислюватися. Поки що Церква підтверджує важливість міжрелігійного спілкування різноманітними документами, який продовжують виходити з Ватикану, а головне – з Конгрегації доктрини віри, з Папської Ради міжрелігійного діалогу (листи, виступи, звернення, поздоровлення у зв'язку із різними релігійними святами, декларації, адреси тощо) [http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/index.htm], Папської Академії наук. Про те, що діалог знаходиться в полі церковної уваги говорить, зокрема, внесення окремого параграфу «Сприяти діалогу» до Компендіуму соціальної доктрини церкви. В п.534 згаданого Компендіуму високо оцінюється значення діалогу, визнається, що «соціальна доктрина Церкви – першочергове знаряддя діалогу між християнськими спільнотами і громадянським та політичним суспільством», це засіб сприяння і розвитку засад справжнього і плідного співробітництва [Компендіум соціальної доктрини церкви. – С. 327]. В збірці підтверджується необхідність діалогу і співробітництва в єкуменічній сфері у різних царинах (захист гідності людської особи, утвердження миру, боротьба з голодом, нестатками, неписьменністю, несправедливим розподілом благ тощо). «Таке багатогранне співробітництво сприяє усвідомленню, що всі ми – брати і сестри в Христі» [Там само. – С. 328]. Окремо згадується здатність католиків до діалогу з «братами і сестрами юдеями», яка виходить із спільної духовної спадщини, спільної традиції Старого Заповіту (п.536). Нарешті «соціальна доктрина Церкви постійно закликає до діалогу між усіма віруючими світових релігій для спільного пошуку відповідних форм співробітництва». «У дусі молитовних зустрічей, що відбувалися в Ассізі (27 жовтня 1986, 24 січня 2002), Церква постійно запрошує віруючих інших релігій до діалогу і всюди закликає активно свідчити цінності, спільні для всього людського роду» (п.357) [Там само]. Чудові наміри, але їх реалізація залежить від кожного християнина.